

OSMANLI DÖNEMİNDE MAHALLE ve İŞLEVLERİ

Ömer DÜZBAKAR*

ÖZET

Osmanlı döneminde mahalle sosyal ve fiziki bir birimdir. Mahallede yaşayanlar birbirlerine karşı sorumlu olup sosyal bir dayanışma içindedirler. Mahalle ile ilgili alınacak kararlarda etkin rol oynadıkları gibi suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesi şeklinde pek çok konuda kendilerine tanınmış haklarını kullanmışlardır.

Bu çalışmada şehir tanımı üzerinde kısaca durulduktan sonra, mahalle halkının birbirine karşı sorumluluğu ve üstlendikleri roller hakkında, Bursa merkezli olmak üzere, bilgi verilmiştir. Temel kaynak olarak Bursa Şer'iyeye Sicillerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bursa, Mahalle.

ABSTRACT

The Neighbourhood and It's Functions in the Ottoman Period

The Neighbourhood was a social and physical unit in the Ottoman period. People in the neighbourhood were deemed as responsible for each other and formed a part of a quite effective social support system. They played important roles in decision making processes regarding the neighbourhood and enjoyed several rights given to them related to the matters such as finding and punishing the offenders, specifying the taxes, controlling and monitoring the civil servants as well as firing them, and providing the needed services for the community.

* Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

In this study, the concept of city has been defined. This study dwells in more detail on the mutual responsibilities of neighbours and their functions in a quarte in urban Bursa. Bursa judge records have been adopted as main references.

Key Words: *Ottoman, Bursa, Neighbourhood.*

Mahalle kavramına geçmeden önce mahallelerin bir araya gelmesinden oluşan şehir kavramının ifade ettiği anlam üzerinde kısaca duralım. Çünkü mahalle ve mahallelerin işlevleri şehirleşmeye doğrudan etki etmektedir. Burada özellikle kasaba ve şehir ayırımının yapılması önemli, fakat bir o kadar da zordur. Bunu yapabilmek için de nüfus ve idari teşkilât bir ölçü olarak alınabilir. Cengiz Orhonlu'ya (1981) göre; küçük şehir de denilebilecek olan kasaba, köyden biraz daha büyük olan ve nüfusu ortalama 700 ile 1500 arasında bulunan bir iskân ünitesidir. Şehir ise bundan daha karmaşık bir yapıya sahiptir. İdarede kadı ve subaşından başka, ticaret ve sanat ehli ile bir iş hayatı olan çeşitli gurupların bulunduğu bir birimdir. Bu tür bir tarif konu üzerindeki karmaşık durumu azaltsa bile, şehir ve kasaba farkı konusunda, anlatılmak istenilen her şeyi açıklamaya yetip yetmediği tartışılmaktadır (Karagöz, 1999). Osmanlı vesikalarının diliyle ise kısaca Osmanlı şehri; “Bazar durur, cuma kılınur” yerlerdir (Karagöz, 1999, s. 105).

Bir bölgede insanların toplanması ve şehirlerin meydana getirilmesi, çevrede bir topluluğun geçimini sağlayabilecek kadar bol gıda maddeleri üretimine geçilmesi ve üretimin, ihtiyacın üzerine çıkarılması ile mümkündür. İnsanların şehirlerde toplanması neticesinde, toplumun yapması gereken işler de kendi aralarında ayrılmış ve bir çeşit ihtisaslaşma diyebileceğimiz meslek kolları oluşmuştur. Burada üzerinde durulması gereken bir özellik de yerleşim yerinin topografik mevkileridir. Çünkü bir yerin topografik mevkii orada kurulan yerleşme yerlerinin işlevleri üzerinde son derece etkili olmaktadır (Göney, 1995). Buna göre Bursa; Uludağ'ın kuzeybatı eteğinde Marmara denizi sahil dağlarının (Mudanya Dağları) denizden ayırdığı bir ovanın güney kenarındadır. Mudanya İskelesine şose yolu ile 31 km. mesafede bulunan Bursa şehrinin kurulmuş olduğu meyilli zemin, deniz seviyesinden 150-300 metre yüksekliktedir (Darkot, 1979). Şehir hem uygun meyle sahip dağın yamaçlarına doğru tırmanan, hem de ovaya doğru inen bir yayılma gösterir (İnalçık, 1992). Bursa şehrinin doğusuna doğru, Uludağ'ın alt yamacı ile gerçek Bursa arasındaki alanlar inşaata en elverişli yerlerdir. Uludağ kaynaklı iki akarsudan biri olan Cilimboz'un batısındaki alan ise inşaata daha az elverişlidir. Bursa ovasının hafif eğimi ovayı sulayan akarsuların kuzeye doğru akıntılarını sağladığı gibi şehir alanlarının bataklıktan korunmasını da sağlamaktadır (Ergenç, 1979).

Osmanlı dönemi şehirlerinin fiziki yapısını belirleyen en önemli etkenlerden biri, eski bir Türk geleneği olarak, yeni mahalleler oluşturmaktır. Böylece şehirde mahalle karakterinin bütünlüğünün oluşması, etnik ve dinsel kökenleri ayrı toplulukların oluşturduğu mahallelerin kurulması, yeni oluşturulan mahallelerle konut alanlarının gelişmesi ve yeni bir şehir görünümü kazanması sağlanılmıştır (Yenen, 1988).

Osmanlı kentinde mahalle, sosyal ve fiziki bir birimdir. Mahalle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı çağındaki tanımı ile; aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir (Ergenç, 1996).

İlber Ortaylı (2001) aile ile ailenin içinde yaşadığı mahalle ve köy arasında bağlantı kurarak bu kavrama mekansal bir yaklaşım getirmektedir. Ona göre “Bugünkünün aksine ailenin içinde bulunduğu mahalle veya köy topluluğu ile etnik-dini bağı vardır, hukuki bağı vardır. Çünkü bu topluluk halkı birbirinin kefilidir. Nihayet bu topluluk devlet nezdinde bir takım yükümlülükleri topluca yerine getiren bir birimdir. Mahalle veya köy bir takım vergilerin tarhında, onların toplanmasında; asayişin sağlanması veya bayındırlıkla ilgili bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle görevli ve sorumlu birimdir” (s. 3).

Cerasi’ye (2001) göre; Osmanlı kentinde mahalle dokusu, bütün İslâm dünyasında mahalle olarak adlandırılan küçük cemaatlara ayrılır. Başlangıçta her biri ayrı olan bu gruplar dini bir yapının çevresinde bulunmaktadır. İmparatorluğun kuruluş ve ilk yayılma döneminde, kentleşme yeni mahallelerin oluşum süreci ile eş anlamlı değerlendirilmiştir. Köylülerden, göçebelerden ve başka merkezlerden gelen göçmenlerden oluşan homojen gruplar, etnik kökenlerine veya aynı toplumsal, mesleki veya dini gruplara ait olmalarına göre, az aileli topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleler kurmuşlardır. Evlerini bir ibadethane veya dini kompleks çevresine inşa ederken içlerinde çoğunlukla bir kurucu, karizmatik dini lider veya sadece serveti ya da otoritesi için saygı duyulan bir kişi figürü bulunmuştur. Mahalleler asırlar boyunca, yer adlarının da şahitlik ettiği gibi, belki de başlangıçtaki etnik, kabilesel ve dini homojenliklerinin sayesinde bir anlamda özelliklerini korumuşlardır. Bursa’da geldikleri bölgelerin isimlerini yaşatmaya yönelik olarak Acemler, Sivasiler, mesleki adlarını taşıyan Köstereciler, Debbâğlar, dini lider ya da saygı duyulan bir kişi olarak Molla Fenari gibi mahalle adlarına rastlanmaktadır.

Cemaat-din anlayışı dini homojenliği varsaymaktadır. Ancak ana çizgide çeşitli dini gruplar ayrı mahallelerde yaşasalar da, bu aslında mutlak bir kural olmamıştır. Gene de Osmanlı Devleti’nin toplumu din adamlarının rehberlik ettiği hücreler halinde düzenlemeye ve bölümlere ayırmaya çalıştığı ve Müslüman olmayan halk içinde de benzer bir düzeni aradığı

doğrudur. Temel farklılık gayrimüslimlere, hem düşey (İmparatorluk sınırları içindeki bütün bir cemaat için) hem de yatay (kent ve mahalle düzeyinde) bir düzenleme ön görülmüş olmasıdır. Bunlar etnik-dini beş gruba, millet-i hamse denen beş millete ayrılmıştır: Rumlar, yani Rum Ortodokslar ve Slav Ortodokslar, Ermeniler, Katolik Ermeniler, Yahudiler, Katolik Latinler (Cerasi, 2001).

Osmanlı mahallelerinin iç yapılaşma kuralları sayesinde mahalle düzeyinde her türlü spekülâtif ve gayri ahlâki yaklaşım adeta imkânsız hale getirilmiştir (Cansever, 1996). Buna bir örnek olarak bekâr nüfusun bulundurulmamasına gayret edilmesi gösterilebilir. Büyük şehir İstanbul'da bile, çalışmak için gelen bekâr erkek nüfusun merkezi iş bölgesindeki bekar hanlarında barındırıldığı ve bir tür gözetim altında tutulduğu, hele mahallelerdeki münferit bekârların mutlaka ayrı ayrı kaydedildiği görülmektedir (Ortaylı, 2001).

Ev ve sokak kültürünü oluşturan değerlerin mahallenin yapısında da işlevsel olduğu gözlenir. Mahalleler azınlıklar ve dini cemaatler dışında toplumsal olarak eşitlikçi bir yerleşim özelliği gösterir. Osmanlı'da zımmilerin ve özellikle de Yahudilerin kentlerin kendilerine ayrılan kesimlerinde yerleşmeleri geleneksel bir olaydır. Bu çok eski uygulama Osmanlıda Orhan Gazi zamanında Bursa'ya yerleşen Yahudilerin kendi istekleri üzerine başlamış ve artarak devam etmiştir. Bursa'nın fethinin ardından buradaki Rumlar şehirde kalmak istemedikleri halde Yahudiler kendilerinden başka komşu şehirlerden dindaşlarını da getirmek suretiyle Yahudi mahallesi adıyla bir mahalle oluşturmuşlardı. İstanbul, Şam, Halep, Kudüs, Kahire gibi ünlü Osmanlı kentlerinin tümünde Yahudi, Hıristiyan ve Ermeni mahalleleri bulunmaktadır. Bu tür bir uygulamanın benimsenmesinde azınlıkların bu yöndeki talepleri kadar siyasal iktidarların yönetimini kolaylaştıran pratik yararlar da önemli rol oynamıştır (Doğan, 1999).

Genel güvenliğin sağlanması Osmanlı merkezinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Şehir içi güvenlik söz konusu olduğunda bunu sağlamak amacı ile alınan önlemlerden belki de en önemlisi mahalle halkının birbirine karşılıklı olarak kefil olmalarıdır. Böylece işlenen suçların failleri bulunamadığı zaman cezanın tüm mahalle halkından alınması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böylelikle faili bilinmeyen olayların sayısında bir düşme sağlandığı gibi daha sonra ceza ödememek amacı ile mahalle halkının karanlıkta kalma ihtimali olan pek çok olayı kadıya kaydettirdikleri görülmektedir (Abacı, 2001). Mahalle halkının birbirinden sorumlu olduğuna güzel bir örnek Kara Şeyh Mahallesi'nde yaşanmıştır. Bu mahallede oturan Kamer adlı kadının oturduğu evinin kuzey tarafında bulunan duvarının 6 gün önce yıkılması sonucu yaralandığını komşuları bildirmiş, durumun keşfi ve kadının muayene edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Mevlana İbrahim bu iş için görevlendirilmiş, duvarın kadının üzerine

yıkılmasından dolayı sağ ayağının parmakları ile sol baldırının yaralandığı görülmüş, durum kadından sorulduğunda o da evinin duvarının yıkılmasından dolayı yaralandığını “---cerehat-ı mezkuremin te’siratından naşi mütevefat olursam mahalle-i merkume ahalisinden kat’a bir kimesne ile dava ve nizâ‘ım yoktur---” şeklindeki ifadesiyle bu yaralanmadan dolayı ölümü halinde mahalle halkının bir sorumluluğunun olmadığını dile getirmiştir (BŞS B 90 94b).

Benzer bir örnekte; Meydancık Mahallesiinde yaralama sonucu ölen Hüseyin’in büyük oğlu ve büyük kızı Ayşe “--- kendi menziline mecruh bulub cârihi gaib ve nâ-malûm ve cerh-i mezkurun fevt olub---” şeklindeki ifadeleri ile babalarını kendi menziline bilmedikleri bir kişi tarafından yaralanmış halde bulduklarını ve bu yaralamadan dolayı öldüğünü bildirmişlerdir. Yapılan araştırmada Yeşil İmaret Mahallesiinden Bayram, Kız Yakub Mahallesiinden Recep adlı şahıslar “--- müteveffâ-i merkum yevm-i cerhde aklı başında iken bizi eşhâd idüb beni ecânibden bilmediğim bir şahıs darb ve mecruh eyledi eğer ben cerâhat-ı mezkureden fevt olursam mahalle-i mezbure ahalisi ile dem diyetine müteallika ve gadr ve nizâ‘ım yoktur deyü bizim huzurumuzda ikrâr eyledi---” şeklindeki ifadeleri ile ölen Hüseyin adlı kişinin yaralandığı gün aklı başında iken kendilerini şahit gösterdiğini, bilmediği bir kişi tarafından yaralandığını ve bu yaradan dolayı ölecek olursa mahalle halkının ölümünden sorumlu tutulmamasını belirtmiştir (BŞS B 112 63b).

Osmanlı döneminde fuhuş yaptığı iddia veya tespit edilen kadınların genellikle, mahalle halkının isteği üzerine başka mahalle ya da şehirlere sürgün ve mallarının müsadere edildiği bilinmektedir. Bu tür olaylar görülür ve müdahale edilmezse “... her kimin mahallesinde bulunursa onlara olacak hakâret ve siyâset evvelen imam ve müezzine ve sâniyen mahalle halkına olmak mukarrer bilip...” (Altınay, 2000, s. 68) şeklindeki hükümde mahalle imamı, müezzini ve mahalle halkının sorumlu olacağı bildirilmektedir. Görüldüğü gibi imamın mahallede önemli bir etkisi bulunmaktadır. Mahallede toplumsal merkez cami veya mescittir. Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin bütün erkeklerinin katılmasıyla kılınır ve belgelerde mahalle ahali genellikle cemaat olarak anılmaktadır. Bu nedenle de imam mahallenin temsilcisi durumundadır. Camiye sürekli gelme mahalleli için komşularının gözü önünde kendisinin tanınır ve güvenilir olup olmadığının bir ölçüsüdür (Ergenç, 1984).

İstanbul kadısına adları fuhuşa karışan kadınlarla ilgili gönderilen başka bir hükümde ise; “...vusûl buldukda onların gibi fevâhişi nikâh ile alan kimesnelere tenbîh edesin ki nikâh etdiklerinden sonra İstanbul’da durmayıp âhar yerlere alıp gideler. Şöyle ki ba’de’t-tenbîh ol makûle kimesneler aldıkları fevâhişe ile İstanbul’a duralar gerû haps olunalar” (Altınay, 2000, 69-70) şeklindeki ifadeyle bu gibi kadınların başka bir yere gitmeleri şartıyla

nikâhlanmalarına izin verildiği, başka bir yere gitmedikleri takdirde ise haps olunacakları bildirilmektedir. Böylece bir ölçüde bu tür evlilik yapanlar hakkında yapılması muhtemel dedikodular hem de fuhşun yaygınlaşması önlenmiştir.

Mahalle, uygulama alanı sadece mahalleden ihraç etme ile sınırlı görünse de, Osmanlı hukukunun uygulanmasında alınan kararlardan bazılarının kaynağıdır. Bu gibi işlemlerde mahalleli, kendilerine tanınmış bir hakkı kullanarak karar almış, kadı da bu kararı onaylamıştır. Ancak onaylama sürecinde mahallelinin bu yetkisinin doğru bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmamıştır (Abacı, 2001). İncelediğimiz dönemle ilgili olarak Bursa Şer'îye Sicillerinde bu türden bulduğumuz kayıtlar şunlardır:

Muradiye Subaşı tarafından Saliha ve Ümmühan adlı avratlar (bu tür olaylara karışan kadınlardan avrat şeklinde bahsedilmektedir) "... kendiye namahrem olmayan bir nefer kimesne ile kendi menzillerinde muamele ve muaşeret üzere oldukları istimâ' olunmağla ..." şeklindeki ifadede sonra Mevlana Mehmed Efendi ve beraberindeki kişiler adı geçen kadınların evine durumun araştırılması için gittiklerinde bir erkeğin evden kaçtığı görülmüştür. Durum kadınlardan sorulduğunda inkâr ettikleri halde çevreden sorulduğunda olay doğrulanmıştır (BŞS B 112 91b).

Subaşı, Veli Şemseddin Mahallesinde oturan el-hac Musli adlı kişiyi Ayşe ve Hatice adlı helalinden olmayan kadınlar ile "... muamele ve muaşeret üzere iken ahz eyledim..." şeklindeki ifadesinden sonra adı geçen erkek ve kadınlardan durum sorulduğunda onlar da anlatıldığı üzere olayların gerçekleştiğini itiraf etmişlerdir (BŞS B 112 89b).

Bursa'ya bağlı Bademli adlı köyün sakinleri yine aynı köyde yaşayan Kemal adlı kişinin "... sirka ve fesad..." şeklindeki kötü alışkanlıkları ile Kemal'in eşi Ayşe ile Ümmühan ve Fatma adlı avratlardan "... namahremden tehaşileri olmayub..." şeklindeki şikayetleri üzerine adı geçenlerin köyden sürülmeleri konusunda şikayette bulunmuşlar ve köylünün bu istekleri yerine getirilmiştir (BŞS B 112 79a).

Bu türden bir başka örnekte ise Subaşı Süleyman Bey Bilecik Mahallesinde oturan Raziye adlı kadını "... merkum Raziye namahremden tehaşisi olmayub kendünün hevâsına tabi kimesneler ile muameleden naşi olmamağın keyfiyet hâli mahalleden sual olunub..." şeklindeki ifadeyle adı geçen kadını kendine namahrem kişilerle birlikte olmakla suçlamış, durum mahalle halkından sorulduğunda "...fi'l-hakika mezbure Raziyenin nâmahremden tehaşisi olmayub kendünün hevâsına tabi kimesneler ile muameleden halli değıldir..." şeklinde subaşının suçlamasını doğrulamak suretiyle mahalleden ihracına karar verilmiştir (BŞS B 83 58b).

Muradiye subaşı Çekirge'de Osman adlı kişinin menzilinde Abdülrezzak, Halil, Mehmed ve Mustafa adlı kişiler kendilerine mahrem

olmayan Hani, Saliha, Alime ve Hatice adlı avratlar ile birlikte olmalarından başka "... şarab hamr iderler ..." şeklindeki şikayeti üzerine durumun yerinde keşfi için Mevlana Ahmed Efendi ve beraberindekiler görevlendirilmiştir. Keşif sırasında adı geçen kadınlarla olan ilişkileri doğrulandığı gibi ağızlarında hamr (şarap) olduğu görülmüştür (BŞS B 112 80a).

Mahalle halkının kötü davranışları nedeniyle ihracını istedikleri bir başka örnek Şeyh Paşa Mahallesi'nde görülmektedir. Mahalle halkı İsmail adlı kişinin "... kendi halinde olmayub daima fisk u fücür üzere olub..." şeklindeki ifadeleriyle bu kişinin yoldan çıkmış olduğu ve uygunsuz kadınlarla düşüp-kalktığı gerekçesiyle mahalleden sürülmesini istemiştir (BŞS B 140 64a).

Kaygan mahallesinde oturan es-seyyid Abdülkerim karısı Fatma ve Ahmed Dai Mahallesi'nde oturan kaynanası Amine Hatun'un küfür etmelerinden başka kendi hallerinde kadınlar olmadığını iddia ederek durumun çevreden sorulmasını talep etmiştir. Kaygan ve Ahmed Dai Mahallelerinden durum sorulduğunda "... mezburetan Fatıma ve anası mezbure Amine kendi hallerinde olub saliha ve müstakime hatunlardır..." şeklinde suçlanan kadınların lehinde görüş bildirmişlerdir (BŞS B 83 36a).

Kişilerin durumlarının anlaşılması için mahalleliye yapılan başvurunun adları lekelenen kişilerin bizzat kendileri tarafından da yapıldığı görülmektedir. Örneğin Enarlu Mahallesi mescid-i şerifinde imam olan Ömer kendisine kötü söz söylenerek iftira edildiğini ve durumunun mahalle halkından sorulmasını talep etmiştir. Mahalle halkı "... mezbur Ömer kendi halinde salih ve mütedeyyin ve müstakim bir kimesnedir imam-ı mezburun hakkında olan ashab-ı agrâzın eyledikleri kelimat iftira..." şeklindeki beyanlarıyla imam hakkında söylenenlerin iftira olduğu ortaya çıkarılmıştır (BŞS B 83 16b).

Bazen mahalleler arasında başta su olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı bir takım problemler ortaya çıkmıştır. Örneğin; Veled-i Enbiya Mahallesi'nden bir grup Tavuk Bazarı camii suyundan bir miktar su eskiden beri Bozahane altından kendi mahalle ve evlerine ulaşmakta olduğunu fakat şu anda bu suyla alakaları olmayan Şehreküstü Mahallesi'nde oturanların künk ile su yolunu değiştirmek suretiyle kendilerine çok zarar verdiklerini bildirerek durumun araştırılmasını istemiştir. Durum yerinde araştırıldığında iddia edildiği gibi Şehreküstü Mahallesi'nin adı geçen suyla alakaları olmadığı halde künk döşeyip su yolunu değiştirerek suyu kendilerinin kullandığını itiraf etmişlerdir. Sonuçta "... ma-i mezbur Veled-i Enbiya mahallesi'nin olduğu meczûm olmağla mahalle-i Şehreküstü cemaatleri müdahaleden men' birle ..." şeklinde suyu kullanım hakkının Veled-i Enbiya Mahallesi halkına ait olduğu ispatlanmıştır (BŞS B 116 28b).

Benzer bir örnekte ise; Timurtaş ve Ebu İshak Mahallelerinden bir grup Çardak Mahallesi sakinlerinden bir grubun Gökdere'den evlerine gelen suyu Çardak Mescidi yakınlarında su yolunu bahçelerine doğru değiştirmek suretiyle kendilerine zarar verdiklerini iddia ederek şikayette bulunmuş ve bu durumun yerinde araştırılmasını istemişlerdir (BŞS B 116 11a).

Komşular arasında yaşanan su ile ilgili bir örnekte ise; Kethüdaoğlu Mehmet adlı kişi Eski Kaplıca mevziinde Yoğurtlu Baba aşağısındaki pınarların ve çeşmelerin sularının mecralarının eskiden beri kendi bahçesine aktığını belirtmektedir. "... bağçeme muttasıl bağçesi olan Hacı Pirî nam kimesne kuvvet sahibi olmak ile yaz günlerinde zikr olunan suları mecra-i kadiminden ihrac..." şeklindeki ifadesiyle bahçe komşusunun yaz günlerinde su yolunu zor kullanarak değiştirdiğini bildirmektedir. Durum dönemin şeyhülislamına iletilir ve şeyhülislam da Hacı Pirî'nin haksızlık yaptığına kanaat getirerek "... suları mecra-i kadiminden mezbur Hacı Pirî ihrac itmesün cümlesi mecra-i kadimi olan senin bağçene yaz ve kış cerayân idüb... Hacı Pirî icra itmesün icrasına mani olsun deyü bir miktar yüksek kaldırım döşedüb cümle suyu benim bağçeme mecra-i kadimi olmak ile icra buyurmuşlardır..." şeklindeki ifadesiyle suyun mecrasının eskisi gibi Kethüdaoğlu Mehmet'in bahçesine gitmesi ve Hacı Pirî'nin su yolunu değiştirmesini önlemek maksadıyla bir miktar yüksek kaldırım döşenmesine karar vermiştir (BŞS B 112 30b).

Hoca İlyas Mahallesi, Daye Hatun Mahallesi, Hoca Yakub Mahallesi ve Şahin Lala Mahallelerinde oturan bazı kimseler Gönlü Görgün (?) adlı mahalde yollarını keserek, mallarını "nehb ve garet" (yağma) eden dört hırsızdan birinin Hoca İlyas Mahallesinde oturan Hasan olduğu iddiasında bulunmuştur. Durum Hoca İlyas Mahallesinden sorulduğunda "... mezbur Hasan kendi halinde olub salih ve müstakim kimesne olmanın bu ahd değin bu makule haline vâkıf muttali' olmamağla..." şeklindeki ifadelerinden sonra onun bu tür suça iştirak edecek bir kişi olmadığına Hoca İlyas Mahallesi imamı ve burada oturan diğer Müslümanlar kefil olmuşlardır (BŞS B 140 105b).

Mahalle, aile hayatına da yön verebilmekte, eşler arasındaki boşanmalara etki edebilmekteydi. Örneğin Tahtakale Mahallesinde oturan Şahbaz adlı kadın ile kocası Ali arasında şiddetli geçimsizlik olduğu oturdukları mahalle halkı tarafından ihbar edilmiş ve taraflar ayrılmaya karar verdiklerinde Şahbaz'ın talebi üzerine 10 akçe nafaka takdir edilmiştir (BŞS B 140 103b).

Mahalle halkının şahitliğinin işlenen suçlara karşı verilecek cezaların belirlenmesinde ve suçluların ağır cezalara çaptırılmasında ne kadar etkili olduğunu şu örnekte görmek mümkündür: Mesud Makramavî, Şeyh Şibli, Namazgah ve Kiremidçi Mahallelerinde oturan bazı kişilerin çeşitli tarihlerde evlerine girilmek suretiyle hırsızlık yapılmış ve çalınan malları

ayrıntılılarıyla anlattıktan sonra bu hırsızlıkların sorumlusunun Mehmet adlı kişi olduğunu bildirmişlerdir. Bu suçlama karşısında Mehmet anlatılanların doğru olduğunu ve yaptığı hırsızlıkları kabul etmiştir. Mehmet'in durumu İstabl Bayezid Paşa, Altıparmak, Kiremidçi, Namazgah, Hazret-i Emir, Ahmed Paşa ve Kademeri Mahallelerinde oturan kişilerden sorulduğunda "...say u bi'l fesağ fi'l arz olub vech-i arzdan izalesi vacib ve katli ind-Allah müsab ve me'cürdur---" şeklinde her biri şaki mezbur Mehmet'in aleyhinde şahitlik ederek siyaseten katli için subaşıya teslim etmişlerdir (BŞS B 140 77a).

Evlere izinsiz olarak girmek yalnızca hırsızlık amacıyla olmayıp tecavüz amaçlı da olabilmektedir. Örneğin Sivasiler Mahallesiinde oturan Gülüm adlı kadın yine aynı mahallede oturan Kadri adlı kişinin bir gün önce evine gelerek "... kızım Aziye nam bikre fi'l-şenî kask eylemişdir..." şeklindeki beyanıyla adı geçen kişinin kızına tecavüze kalkıştığını söyleyerek dava açmış ve Kadri'nin durumunun mahalle halkından sorulmasını istemiştir. Mahalleli de Kadri'nin içki içtiğini ve kendine mahrem olmayan kadınlarla görüştüğünü bildirmiştir (BŞS B 112 13b).

Vergilerin toplanılmasında da mahallelerin önemli fonksiyonları olmuştur. "... işbu sene-i mübarekede vaki sefer-i hümayun beher hanesinden yüz guruş ve kurâsının beher hanesinden elişer guruş bedel-i beldâr cem' ve tahsil olunmak babında ferman-ı 'ali sadır oldukda---" şeklindeki ifadeden sefer mühimmatı için harcanmak üzere Bursa'dan toplanan paranın mahalleler ve köyler esas alınmak suretiyle hane hesabına göre toplandığı anlaşılmaktadır (BŞS B 112 97b).

Ayrıca avarız türü kimi vergilerin toplanılması sırasında önceden tespit edilen a'lâ, evsat ve edna olduğuna bakılmaksızın "... tahmilinden ziyade tekâlîf taleb ve rencide eylediklerin bildirib..." şeklinde mahalle halkının şikayetleri de görülmektedir. Bu şikayet üzerine merkezden gönderilen emirde durumun kontrol edilerek mahalle halkından fazla vergi alınmaması istendiği gibi "... husus-u mezbur için bir dahi emrim varmalu eylemeyesin..." şeklinde bu tür durumlarla bir daha karşılaşılması konusunda görevlilere uyarıda bulunulmuştur (BŞS B 112 99b). Kimi zaman da halk ödemesi gereken vergileri zamanında ödemediğinden dolayı merkezden uyarı gelmektedir. Bu konuyla ilgili olarak; "... bin doksan yedi ve doksan sekiz senelerinde tersane ocaklığı olan Burusa kazasının kürekçi bedel-i avarızlarından mahallat ahalisi zimmetlerinde ziyade bekaya kalub imzalı deftere kesr ü noksan gelmek üzere kanun üzere tahmil olunmak babında..." şeklindeki ifadeyle ödenmesi gereken avarızın ödenmemesi dolayısıyla mahallelerin isimleri ve ödemeleri gereken vergiler tek tek yazılmak suretiyle bu vergilerin toplanması istenmiştir (BŞS B 112 101 a-b).

Mahalle halkı mahallede görevli olan kişiler üzerinde de etkilidir. Bu kimselerin görevlerini yapmaması ya da isimlerinin gayr-i meşru ilişkilere

karişması durumunda mahalle halkı müdehalede bulunarak görevlerinden alınmasını sağlamıştır. Örneğin Taşkın Hoca Mahallesinde imam olan Mehmet Efendi kendisine vekil tayin ettiği Es-seyyid İbrahim Efendi aracılığı ile kendinden önce imamlık yapan Ahmet Efendi'nin "... altı ay-bir yıl mürûr idüb gelmemeyle ve bazı namahremden tehaşi olmayub su-i hali olduğuna binaen izn-i hakimü'ş-şer'le azl olunmuşdu..." şeklindeki ifadesiyle önceki imamın bir buçuk yıl süreyle görev yaptığı mescide gelmemek, kendine helal olmayan kişiler ile ilişkisi olduğundan dolayı görevinden alındığını bildirmektedir. Fakat Ahmet Efendi yine eski görevine tayinini istediğinden dolayı mahalle halkından durumu sorulduğunda "... mezbur Ahmed Efendi daima kendüye mahrem olmayan avratlar ile oturub aşır ve işret iderler fâsık ve fâcir ve mescid-i menzile bir yıl ve altı ay mürûr idub gelmemeğle ..." şeklindeki ifadeleriyle Ahmet Efendi'nin kötü kadınlar ile ilişkisi olduğu, bunlarla içki içtiği, sefil bir hayat sürdürdüğü ve mescitte görevli olduğu bir buçuk yıl içinde gelmediğini söyleyerek bu göreve layık biri olmadığını dile getirmişlerdir (BŞS B 140 21b).

Benzer bir örnekte ise; Üçkozlar Mescid-i Şerifinde günlük bir akçe ile imam olan Hüseyin'i "... su-i halini cemaati umumen ikâz idüb ..." şeklindeki ifadeleri ile Hüseyin'e mahalle halkının ikazda bulunduğu ve görevinden alınmasını sağlayarak yerine el-hac Mehmet'in getirildiği görülmektedir (BŞS B 285 22a).

İş yerlerinin mahalle içinde ya da dışında olmaları ödeyecekleri vergi açısından önemlidir. Örneğin içlerinde bir Yahudi'nin de bulunduğu sabbâğ (boyacı) taifesinden bir grup hâlâ tasarruflarında bulunan dükkân ve mahzenleri için saltanat fermanı ile sabit olan sursatlarını verdikleri halde Veled-i Enbiya Mahallesi sakinleri sabbâğların dükkânları ve mahzenleri mahalle sınırları içinde hane yerindedir diyerek salyane talebinde bulununca sabbâğlar da durumun araştırılması talebinde bulunmuştur. Yapılan araştırmada dükkânların hane yerinde olmadıkları halde mahzenlerin Veled-i Enbiya mahallesi dahilinde hane yerinde oldukları "... ve her bir mahzenin el-yevm kıymet-i şer'iyyesi bin akçedir..." şeklinde mahzenlerin kıymet tespitleri yapılmıştır (BŞS B 116 67a).

Mahalle halkı verilen hizmetlere de etki etmekte, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Bunun güzel bir örneği Hoca İlyas Mahallesinde görülmektedir. Mahalle halkı "...karib yerde cami-i şerif olmayub Müslümanlar savâb-ı cum'adan mahrum olmalarıyla mahalle-i mezburede vaki mesâcid-i şerif cami-i şerif olmagla her vechle mahall ve münasib olmagla mahalle-i mezbure ahalisi kendi tayyib mallarından mesâcid-i merkumeye minber vaz' itmek için izn-i humayunum ricasına ilâm eyledikleri eelden izn-i humayunum erzani kılub..." şeklinde kendilerine yakın bir cami olmadığından dolayı Cuma sevabından mahrum olduklarını bu yüzden mahallelerinde bulunan mescitlerin camiye dönüş-

türülmesi ve bunun için gerekli minberin mahalle halkının mallarından karşılanması konusundaki talepleri uygun görülmüştür (BŞS B 285 30b).

Buna benzer başka bir örnekte; Kız Yakub Mescid-i Şerifi'nin harap olan su kanallarının levazımları için "... mürûr-u eyyam hasebiyle ma-i mezkur harab olmagın kibel-i şer'eden üzerine varılıb ne miktar künk bast olunmak ile ma-i mezbur mecra-i kadimine ..." şeklindeki ifadeyle geçen zaman içinde su kanallarının harap olduğu ve tekrar eski haline getirebilmek için ne kadar künk kullanılması gerektiği araştırılmış ve sonuçta Kız Yakub Mahallesinde yer alan tüm menzillere düşecek paralar ayrı ayrı gösterilerek toplam 7200 akçe toplanması kararlaştırılmıştır (BŞS B 285 12b).

Mahalle halkı sahip oldukları evlerin şekli ve evleri üzerinde yapacakları değişiklikler nedeniyle de birbirine karşı sorumludur. Eğer yapacakları değişiklik komşusuna zarar verecekse derhal bu değişiklikten vazgeçilmekte ya da zarar vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmektedir. Örneğin Hacı İskender Mahallesinde oturan Mustafa, Erakir adlı bir Ermeni ile komşudur. Erakir'in menzili duvarı dışında eskiden beri bir su yolu bulunmakta Mustafa da bu su yolu ile birleşecek yeniden bir su yolu yapmak istemektedir. Erakir ise "... zikr olunan kârîzden menzilim cidarına zarar tertib ider deyü mani olur..." şeklinde yapılacak su yolunun duvarına zarar vereceğini iddia ederek karşı çıkmaktadır. Yapılan keşifte "... fi'l-hakika zikr olunan kârîz kadimin tarîk-i âmmda vaki mecrasına mezbur Mustafa'nın müceddeden ihdas ve idhal eylediği bina zirâ'yla tavlen seksan zirâ' garzen mesfur Erakirin menzili cidarına vechen minel'l-vücuda zararı yokdur..." şeklinde yapılan ölçümler sonucunda yapılacak su yolunun Erakir'in menzil duvarına bir zararı olmayacağı ortaya konulmuştur (BŞS B 116 44a).

Görüldüğü gibi mahalle esas alınmak suretiyle oluşturulan oto-kontrol sistemi sayesinde mahalle halkı kendi kaderi üzerinde söz söyleyebilen, gerektiğinde olayların seyrine müdahale edebilen bir topluluk özelliği taşımaktadır. Birbirlerinin haklarına riayet ettikleri gibi suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesi gibi pek çok konuda etkin rol oynamışlardır.

KAYNAKLAR

- Abacı, N. (2001). *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altınay, A. R. (2000). *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (Haz. Abdullah Uysal)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BŞS (Bursa Şer'iyeye Sicilleri) B 83, B 90, B 112, B 116, B 140, B 285.

- Cansever, T. (1996). Osmanlı Şehri. V. Akyüz, S. Ünlü (edt.), *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler* (ss. 373-388), 1, İstanbul: İlke Yayınları.
- Cerasi, M. M. (2001). *Osmanlı Kenti, (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Darkot, B. (1979). Bursa. *İslâm Ansiklopedisi*, 2, 806-810.
- Doğan, İ. (1999). Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klâsik ve Yenileşme Dönemleri. G. Eren (edt.), *Osmanlı* (ss. 371-396), 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1979). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa "Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu"*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, 4, 69-78.
- Ergenç, Ö. (1996). Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri, V. Akyüz, S. Ünlü (edt.), *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler* (ss. 407-417), 1, İstanbul: İlke Yayınları.
- Göney, S. (1995). *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İnalçık, H. (1992). Bursa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6. 445-449.
- Karagöz, M. (1999). Osmanlı'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl). G. Eren (edt.), *Osmanlı* (ss. 103-110), 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Orhonlu, C. (1981). Şehir Mimarları, *Osmanlı Araştırmaları*, 2, 1-30.
- Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Yenen, Z. (1988) *Vakıf Kurumu-İmarat Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.